

EHTİYAT DƏRSLİKLƏRİN EFFEKTİVLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İZZƏT BABAYEVA

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, Milli və beynəlxalq qiymətləndirmə tədqiqatları şöbəsinin mütəxəssisi.

E-mail: i.babayeva@arti.edu.az

<https://orcid.org/0000-0003-4602-9688>

Məqaləyə istinad:

Babayeva İ. (2021). Ehtiyat dərslərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi. *Azərbaycan məktəbi*. № 1 (694), səh. 11–24

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 05.04.2021

Qəbul edilib: 14.04.2021

ANNOTASIYA

Gənc nəslin təlim və tərbiyəsində əsas bilik mənbəyi olan dərsləklər demək olar ki, bütün dövrlərdə təhsil sisteminin inkişafı üçün həyati əhəmiyyət daşımışdır. Ölkəmizdə dərslək siyasəti dünya təcrübəsinə əsaslanaraq təkmilləşdirilmiş və müasirləşdirilmişdir. Buna baxmayaraq, dərsləklərin hazırlanması prosesində hələ də bəzi çatışmazlıqlar mövcuddur. Bu çatışmazlıqların bəziləri keçirilən beynəlxalq qiymətləndirmə tədqiqatlarının nəticələrinə əsasən aşkar olunmuşdur. Müəyyən olunan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq və təhsilimizi beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə «Ehtiyat dərslək» ideyası gündəmə gətirilmişdir. Məqalədə ehtiyat dərslək komplektlərinin hazırlanması, onların tətbiqi və effektivliyinin qiymətləndirilmə prosesi əks olunmuşdur. Ehtiyat dərsləklərin tətbiq edildiyi birinci sinif şagirdlərinin qiymətləndirmə tədqiqatındakı göstəricilərinin yüksək olması həmin dərsləklərin kütləvi istifadəsinə zəmin yaratmışdır.

Açar sözlər: Dərslək siyasəti, ehtiyat dərslək, ənənəvi dərslək, Azərbaycan dili, riyaziyyat.

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF ALTERNATIVE TEXTBOOKS

IZZAT BABAYEVA

Specialist in the department of National and International Assessment Studies at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan.

E-mail: i.babayeva@arti.edu.az

<https://orcid.org/0000-0003-4602-9688>

To cite this article:

Babayeva I. (2021) Evaluation of the effectiveness of alternative textbooks. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 694, Issue 1, pp. 11-24

Article history

Received: 05.04.2021

Accepted: 14.04.2021

ABSTRACT

Textbooks, which are the main source of knowledge have been vital for the development of the education system in almost all times during the teaching process of young generation. Textbook policy in our country has been developed and modernized based on world experience. However, there are still some shortcomings in the process of textbook development. Some of these shortcomings have been identified in international assessment studies. The idea of "Alternative Textbooks" was brought up in order to eliminate the identified shortcomings and bring our education in line with international standards. The article describes the process of preparing alternative textbook sets, their application and evaluation of their effectiveness. The high performance of the first grade students in the assessment survey, in which the spare textbooks were applied, formed the basis for the mass use of these textbooks.

Keywords: Textbook policy, alternative textbook, traditional textbook, Azerbaijani language, mathematics.

GİRİŞ

Təhsil müasir dövrdə insan həyatının ən önəmli mərhələsi hesab olunur. Tarix boyu təhsil müəssisələrinin fərdlərin akademik bilik və bacarıqlar qazanmasındakı rolu danılmazdır. Müasir dünyanın tələblərini nəzərə alaraq, şagirdlərin idrak fəallığının inkişaf etdirilməsi üçün təhsilin ən aşağı pillələrindən başlayaraq sistemli tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bu tədbirlərin ən əhəmiyyətli hissələrindən biri də dərslək siyasətidir. Çünki dərslək və təhsil mediası tədris prosesinin yüksək səviyyədə təşkil olunmasında mühüm rol oynayır (Horsley & McCall, 2007). Eyni zamanda, dərslək təhsil sisteminin ümumi məqsədlərini şagirdlərin sinifdəki fəaliyyətlərində əks etdirən əsas vasitələrdən biridir (Hoch, Reinhold, Werner, 2018).

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra dünya təcrübəsinə əsaslanaraq təhsilin məzmununda sistemli islahatlar həyata keçirmişdir. 2008/2009-cu dərslək ilindən I siniflərdə yeni təhsil proqramlarına (fənn kurikulumlarına) uyğun hazırlanmış dərslək komplekslərinin tətbiqi həmin istiqamətdə aparılan islahatlardan biridir. Müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq tam orta təhsil almış gəncin bilik və bacarıqlarına əmək bazarının tələbləri nəzərə alınmaqla dünyanın qabaqcıl təhsil sistemlərində vacib hesab olunan müstəqil tədqiqatçılıq və yaradıcılıq vərdislərinin formalaşdırılması da ölkəmizdə dərslək komplekslərinin hazırlanmasında əsas amillər kimi qəbul olunur. Buna baxmayaraq, dərsləklərlə bağlı hələ də bəzi problemlər öz aktuallığını saxlayır. Bunlardan biri təhsil proqramları ilə dərsləklər arasında uyğunsuzluğun olmasıdır. Yəni dərsləklər nə qədər təkmilləşdirilsə də, hələ təhsil proqramını tam əhatə etmir. Bu da təhsilin öz məqsədlərinə çatmasına maneə törədir. Dərsləklərlə bağlı meydana çıxan bu çətinliklər isə ardıcıl olaraq digər problemlərə səbəb olur. Dərslək təhsil proqramlarının məzmununu ehtiva edən əsas vasitə hesab olunduğu üçün cəmiyyət şagirdlərin bütün nailiyyətlərini və uğursuzluqlarını birbaşa dərsləklərlə əlaqələndirir. Şagirdlərin nəticələrinə yalnız dərsləklər deyil, eyni zamanda müəllimlər, valideynlər,

məktəb mühiti, sosial-psixoloji amillər də təsir edə bilər. Lakin cəmiyyətimiz təhsillə bağlı yaranan problemləri ilkin olaraq dərsləklərdə görür. Bu cür yanaşma isə təhsil sistemində yaranan digər problemlərdən biri hesab edilir. Bu vəziyyəti şagirdlərin milli və beynəlxalq qiymətləndirmə (PISA, PIRLS və TIMSS) tədqiqatlarındakı nəticələr təhlil edildiyi zaman daha aydın görmək mümkündür. Belə ki, analiz olunan nəticələrə əsasən dərsləklərdəki çatışmazlıqlar müəyyən edilir və yeni ehtiyat dərslək hazırlanmasına ehtiyac yaranır. Eyni zamanda dərsləklər bir nömrəli tədris resursu kimi qiymətləndirilir ki, bu da yenə bütün məsuliyyəti dərsləklərin üzərinə qoyur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinə təsir edən amillər çoxdur, lakin bu məqalədə dərsləklərin effektivliyi barədə danışıldığı üçün dərslək amili əsas götürülmüşdür. Son problem olaraq isə qeyd etmək olar ki, ölkəmizdə dərsləklər hazırlandıqdan sonra sınaqdan keçirilmir və birbaşa istifadəyə verilir. Dərsləklər Təhsil Nazirliyi tərəfindən xüsusi meyarlar əsasında qiymətləndirilir, lakin sinif mühitində sınaqdan keçirilməsi daha effektiv hesab olunur. Çünki bu halda istifadə zamanı yarana biləcək problemlər üzə çıxır. Beynəlxalq təcrübə də təsdiqləyir ki, dərsləklərin tətbiqindən öncə sınaqdan keçirilməsi onların təkmilləşdirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Yuxarıda qeyd olunan problemlər ehtiyat dərsləklərin tətbiqinə zərurəti artırır, nəticədə ehtiyat dərslək kompleksləri hazırlanıb və 2 il müddətində sınaqdan keçirilib. Ehtiyat dərsləklər adından da görüldüyü kimi müşahidə olunmuş problemləri nəzərə alaraq ehtiyat məqsədi ilə hazırlanıb. Bu məqalədə ehtiyat dərslək kompleksinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üzrə nəticələrdən bəhs edilir.

EHTİYAT DƏRSLİK

Nazirlər Kabinetinin 24.11.2016 tarixli 611s nömrəli Sərəncamına əsasən ibtidai siniflər üçün riyaziyyat və Azərbaycan dili fənləri üzrə ehtiyat dərslək komplekslərinin (dərslək, iş dəftəri və müəllimlər üçün metodik vəsait) hazırlanması

prosesinə başlanılmış və effektivliyi qiymətləndirilmişdir. Ehtiyat dərslük komplektinin tətbiqinə ibtidai siniflərdən başlanılması təbiidir, çünki şagirdlərin digər fənləri mənimsəməsi üçün vacib olan nitq bacarıqları və riyazi təfəkkürün təməli məhz Azərbaycan dili və riyaziyyat fənlərinin tədrisi ilə qoyulur. Bu dərslüklərdə tətbiq olunan yanaşmanın nəticələri müxtəlif fənn və siniflər üzrə ehtiyat dərslüklərin yaradılma hüdudlarını daha da genişləndirə bilər. Azərbaycan dili və riyaziyyat fənləri üzrə ehtiyat dərslük komplektləri aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

- dərslük;
- iş dəftəri;
- müəllim üçün metodik vəsait;
- valideyn bələdçisi.

Ehtiyat dərslük komplekti Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilmiş üç mərhələli müsabiqə əsasında seçilmiş müəllif heyəti tərəfindən hazırlanmışdır. Müsabiqəyə tədrisi xarici proqramlar əsasında aparılan bir çox beynəlxalq məktəblərdə çalışan müəllimlər də dəvət olunmuşdur. Məzmun hazırlandığı zaman dünyada qəbul olunmuş müasir yanaşmalar təhlil edilmiş, qabaqcıl təhsil sistemlərinin müvafiq kurikulumları və beynəlxalq qiymətləndirmə tədqiqatlarında istifadə olunan çərçivə sənədlər analiz edilmişdir. Dərslük komplektinin komponentlərindən öncə konsepsiya hazırlanmış və bütün mərhələlər xüsusi sənəddə əks olunmuşdur. Bu sənəddə məzmun standartları, beynəlxalq standartlar və digər amillər öz əksini tapmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ehtiyat dərslüklərin məzmunu hazırda tətbiq olunan ənənəvi dərslüklərdən bir qədər fərqlənsə də, onları inkar etmir. Yeni dərslük komplektlərinin dizayn baxımından fərqli tərəfi ondan ibarətdir ki, onlar oxunaqlılığı ilə şagirdlərin motivasiyasını artırır. Eyni zamanda ehtiyat dərslüklərin məzmununun müəyyən olunmasında şagirdlərin məktəbhazırlıq qruplarında iştirakı da nəzərə alınmışdır. Çünki ölkəmizdə I sinif başlayacaq şagirdlərin əksəriyyəti artıq məktəbhazırlıq dövründə ilkin oxu və riyazi bacarıqlara yiyələnirlər.

Ehtiyat dərslük komplektlərinin hazırlanması

prosesində valideynlərin təhsildəki rolu da nəzərə alınmışdır. Beləliklə, əvvəlki dərslüklərdən fərqli olaraq, ehtiyat dərslük komplektlərinin tərkibinə valideyn bələdçisi əlavə edilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, valideynləri tədris prosesinə cəlb etmək həm məktəblər, həm də ümumi təhsil sistemi baxımından böyük qazandır (Kaya & Bacanlı, 2016). Bunu digər ölkələrin təhsil sistemində də müşahidə etmək olar. Ehtiyat dərslüklərin hazırlanması prosesində valideynlərin müasir təhsillə bağlı maarifləndirilməsi və onların tədris prosesində iştirakı məsələsi də nəzərə alınmışdır. Valideyn bələdçisində tədris proqramının məzmununun qısaca izahı, şagirdlərin dərslükdən öyrənmə prosesinə aktiv cəlb olunma metodları və digər tövsiyələr qeyd olunmuşdur. Beləliklə, ehtiyat dərslüklərin hazırlanma prosesi başa çatdıqdan sonra 1-ci siniflər üzrə eksperiment aparılmış və dərslük ilinin sonunda qiymətləndirmə tədqiqatı keçirilərək şagirdlərin nəticələri analiz edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT ARAŞDIRMASI

Dərslüklər yalnız müəllim və şagirdlərə tədris prosesində bələdçilik edən vasitə deyil, həmçinin ölkənin daxili və xarici siyasəti, mədəniyyəti və incəsənəti haqqındakı məlumatları da şagirdlərə aşılacaq vasitədir. Ona görə də dərslüklərin məzmununun necə müəyyənləşdirilməsi, kim tərəfindən istehsal edilməsi və təqdim olunması çox önəmli və daim mübahisə yaradan məsələlərdən olmuşdur (Mohammadi & Abdi, 2014). Bəzi Asiya ölkələrində dərslüklərin özəl nəşriyyatlar tərəfindən hazırlanması təhsil sisteminin başlıca məqsədlərinə çatma prosesini çətinləşdirir. Məsələn, Malayziya və İndoneziya kimi ölkələrdə dərslük siyasətinin tətbiqi qənaətbəxş olmadığına görə dərslüklərin hazırlanması prosesini Təhsil Nazirliyi öz üzərinə götürmüşdür. Çində isə dərslüklərin hazırlanması prosesi Təhsil Nazirliyi və özəl nəşriyyat qurumlarının rəqabəti ilə xarakterizə olunur. Bu rəqabət sayəsində dərslüklərin hazırlanmasında yeni fikirlər ortaya çıxır (Smart & Jagannathan, 2018). Digər bir təcrübə göstərir ki, Tayvanda ibtidai və orta məktəb dərslüklərin hazırlanması, seçilməsi və

paylanması Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilirdi. Sonra isə dövlət öz siyasətini dəyişdirərək dərsləklərin hazırlanmasını özəl nəşriyyatlara, seçilməsini isə məktəblərin öhdəliyinə verməyi qərarlaşdırdı. Bu isə müəllimlərə və məktəb heyətinə daha çox araşdırma və uyğun dərslək seçmə imkanı verdi. Araşdırmalara əsasən qeyd etmək olar ki, dərsləklərin kim tərəfindən və necə hazırlanması məsələsi çox vacibdir. Hər bir ölkə bu prosesi öz məqsədlərinə və təhsil sisteminə uyğun formada tənzimləyir (Hsu-fu & Ying-tsun, 2011). Amma yenə də ölkələr dərsləklərin keyfiyyətinə təsir edən çətinliklərlə qarşılaşır. Bu çətinliklərdən biri dərsləklərin beynəlxalq standartlara və meyarlara əsaslanmadan hazırlanmasıdır. Bu isə təhsilin dünyanın inkişaf sürətindən geri qalmasına səbəb ola bilər. Digər məsələ dərsləklərin istifadəyə verilmədən öncə sınaqdan keçirilməməsidir (Stein, Stuen, Carnine & Roger, 2001). Həmin dərslək vəsaitlərinin üzərində işləmək üçün məhdud vaxt qaldığından düzəlişlər istənilən nəticəni vermir. Başqa bir araşdırmada dərsləklərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə şagirdlər arasında müəllimlərin dəstəyi ilə sorğu keçirilmiş və istifadə etdikləri dərslək haqqında rəylər toplanılmışdır (Altman, Ericksen & Pena-Shaff, 2006). Durvin və Şermanın həyata keçirdikləri qiymətləndirmədə isə iki dərsləyin müqayisəsi üçün şagirdlərə test təqdim edilmişdir. Testin nəticəsinə uyğun olaraq, hansı dərsləyin daha effektiv olduğu müyyənləşdirilmişdir (Durwin & Sherman, 2008).

Göründüyü kimi, müxtəlif mənbələr və beynəlxalq təcrübələr də dərslək komplektinin hazırlanma prosesinin düzgün təşkil olunmasının əhəmiyyətini vurğulayır. Bunun təmin olunması üçün dərslək vəsaitinin hansı qurum tərəfindən hazırlanmasından asılı olmayaraq kütləvi tətbiqindən əvvəl sınaqdan keçirilməsi və nəticələrin müzakirə edilib müvafiq düzəlişlər edilməsi onların məzmun keyfiyyəti baxımından mühüm hesab olunur.

EHTİYAT DƏRSLİKLƏRİN SINAQ MƏRHƏLƏSİ

Tədris resurslarının istifadəsindən əvvəl onların sınaqdan keçirilməsi təlim materiallarının

Cədvəl 1

Ehtiyat dərslək vəsaitinin ölkə üzrə paylanması

Ərazi	Məktəblər	Siniflər	Şagird sayı
Bakı	47	72	2050
Rayonlar	50	51	1194
Ümumi	97	123	3244

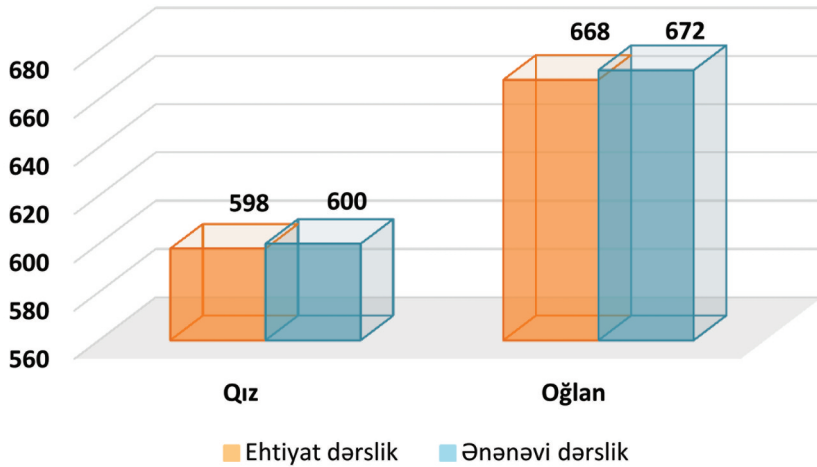
keyfiyyətini artırmaq üçün mühüm mərhələdir. Dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinə nəzər saldıqda qiymətləndirmə tədqiqatının əhəmiyyətini daha aydın görmək olar. Lavrense vurğulayır ki, dərsləklərin qiymətləndirilməsi təhsil sisteminin məqsədlərinə çatması prosesini asanlaşdırır (Lawrence, 2011). Araşdırmalara əsasən dərsləklərin kommersiya marağı əsasında hazırlanması qlobal xarakter daşıyır (Tomlinson, 2010). Belə olduqda onların keyfiyyət göstəriciləri ön planda olmur. Bu da təhsilin səviyyəsini aşağı salır. Şagirdlərin uğurlu olması isə birbaşa dərsləklərin keyfiyyətindən asılıdır (Mukundan, 2007). Ona görə də ölkəmizdə ehtiyat dərsləklərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi prosesi həyata keçirilmişdir.

Ehtiyat dərslək vəsaitləri hazır olduqdan sonra respublika üzrə təsadüfi yolla seçilmiş məktəblərdə sınaq təşkil edilmişdir. Dərsləklərin effektivliyini qiymətləndirmək məqsədilə tədqiqatın aparılması üçün eyni məktəbin ənənəvi və ehtiyat dərsləklərinin tədris olunduğu siniflərində eksperiment aparılmışdır. Sınaqda iştirak edən şagirdlər ölkənin bütün şagird kateqoriyalarını əhatə etməklə reprezentativ seçim əsasında müəyyən olunmuşdur. Ümumillikdə, ölkəmizin müxtəlif şəhər, rayon və kəndlərini əhatə etməklə 97 məktəbin 123 birinci sinfində 3244 şagirdin təhsili ehtiyat dərslək komplekti əsasında təşkil edilmişdir (Cədvəl 1). Hər region üzrə koordinatorlar təyin olunmuş və prosesin gedişinə nəzarət edilmişdir.

Sınaq zamanı müxtəlif monitorinqlər keçirilmiş, müəllimlərin dərslək müddətində rəyləri öyrənilmiş və nəticələrə əsasən dərslək vəsaitinə

Diaqram 1

Cins tərkibi

Ümumilikdə 2538 şagird iştirak etmişdir

müvafiq düzəlişlər olunmuşdur. Tədris ilinin sonunda ehtiyat dərsləklərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün tədqiqat aparılmışdır.

TƏDQIQAT METODU

Ölkə üzrə təsadüfi seçimlə müəyyən edilmiş 97 məktəbdən 51-də ehtiyat dərsləklərin effektivliyinin qiymətləndirilməsi təşkil olunmuşdur. Tədqiqatda eyni məktəbin həm ehtiyat dərslük, həm də ənənəvi dərslük istifadə etmiş şagirdləri iştirak etmişdir. Bu məqsədlə şagirdlər kontrol və eksperiment qrupları üzrə bölünmüşdür. Kontrol qrupa ənənəvi dərslük əsasında təhsil almış şagirdlər, eksperiment qrupa isə ehtiyat dərslük əsasında təhsil almış şagirdlər daxil edilmişdir. Tədqiqatda ehtiyat dərslükdən istifadə üzrə 53% oğlan, 47% qızlardan ibarət, ümumilikdə 1266, ənənəvi dərslükdən istifadə üzrə isə 53% oğlan və 47% qız olmaqla 1272 şagird iştirak etmişdir (Diaqram 1). Tədqiqat məktəbin bütün siniflərində deyil, təsadüfi seçilmiş konkret siniflərində həyata keçirilmişdir.

MƏLUMATLARIN TOPLANMASI VƏ ANALİZİ

Məlumatların toplanması üçün Azərbaycan dili və riyaziyyatın müəyyən edilmiş məzmun xətləri

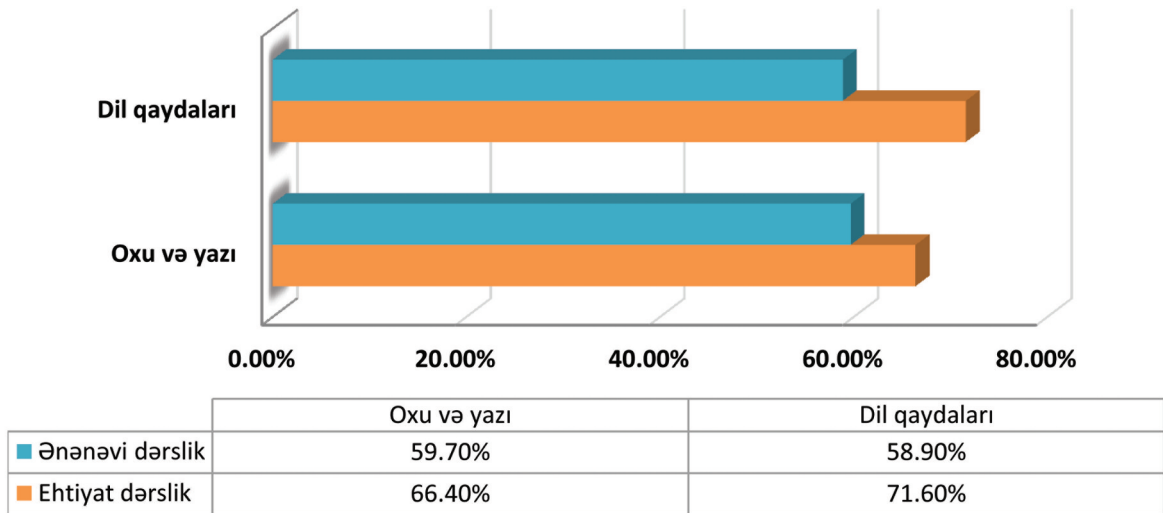
üzrə müvafiq kitabçalar hazırlanmışdır. Tədqiqat alətləri – Azərbaycan dili fənni üzrə 2 kitabça (Oxu və yazı; Dil qaydaları) və riyaziyyat fənni üzrə 5 kitabça (Ədədlər və əməllər; Cəbr və funksiyalar; Həndəsə və ölçmə; Statistika və ehtimal; eləcə də yalnız ehtiyat dərslük üzrə təhsil alan şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuş bir kitabça) şəklində hazırlanmışdır.

Qeyd edildiyi kimi, riyaziyyat fənninə aid beşinci kitabça yalnız ehtiyat dərslük üzrə təhsil alan şagirdlərə təqdim olunmuşdur. Hazırlanan 6 kitabçada (2 Azərbaycan dili və 4 riyaziyyat) şagirdlərin cavablandırılması üçün 15 sual qeyd olunmuş və hər bir sualın növündən asılı olaraq maksimum ballar müəyyən edilmişdir. Riyaziyyat üzrə beşinci sual kitabçası üçün isə 11 sual hazırlanmışdır.

Alətlər Azərbaycan dili və riyaziyyatın məzmun standartları üzrə şagirdlərin bilik və bacarığını ölçür. Həmin suallar ölkənin təcrübəli müəllif və müəllim heyəti tərəfindən birinci sinif şagirdləri üçün standart və alt standartlarına əsasən hazırlanmış, onların etibarlılığı prosesdə iştirak etməyən müəllim və müəlliflərin rəyləri əsasında yoxlanılmışdır.

Tədqiqatdan əldə edilən məlumatlar üzrə təsviri statistikalar çıxarılmış, ehtiyat dərslük və ənənəvi dərslükdən istifadə etmiş şagirdlərin orta

Diaqram 2 Azərbaycan dilinin məzmun xətləri üzrə göstəricilər

bal göstəricilərini müqayisə etmək məqsədilə t-statistik testindən istifadə edilmişdir. Bununla da, ehtiyat dərsləri və ənənəvi dərslərdən istifadə etmiş şagirdlərin mənimsəmə göstəricisi arasındakı fərqin statistik cəhətdən əhəmiyyətli olub-olmadığı müəyyən olunmuşdur.

TƏDQIQATIN NƏTİCƏLƏRİ

Aparılan tədqiqat göstərir ki, ehtiyat dərslərlərdən istifadə etmiş şagirdlərin riyaziyyat və Azərbaycan dili fənləri üzrə topladıqları orta bal göstəricisi ənənəvi dərslərlərdən istifadə etmiş şagirdlərin topladıqları orta bal göstəricisindən yüksəkdir. Hər kitabçanın nümunə suallarına və standartlar üzrə təhlilinə baxaq.

Azərbaycan dili üzrə nəticələr

Diaqram 2 Azərbaycan dili fənnindən şagirdlərin nəticələrini əks etdirir.

“Oxu və yazı” məzmun xətti üzrə sual kitabçasında bəzi orta və çətin hesab olunan suallar üzrə şagirdlərin orta bal göstəricisinə nəzər salsaq görürük ki, onların bəzi suallarda ehtiyat və ənənəvi dərsləri üzrə nəticələri arasındakı fərq statistika baxımından əhəmiyyətlidir. Yəni, ehtiyat dərsləri istifadə etmiş məktəblilərin həmin sual-

ların aid olduğu standartlara uyğun bacarıqları daha çox inkişaf etmişdir. Məsələn, eyni məzmun xətti üzrə kitabçanın 7-ci sualına nəzər salaq:

7. Hansı ad mətnə uyğundur?

A) Çətin seçim; B) Maraqlı oyun; C) Marketdə görüş.

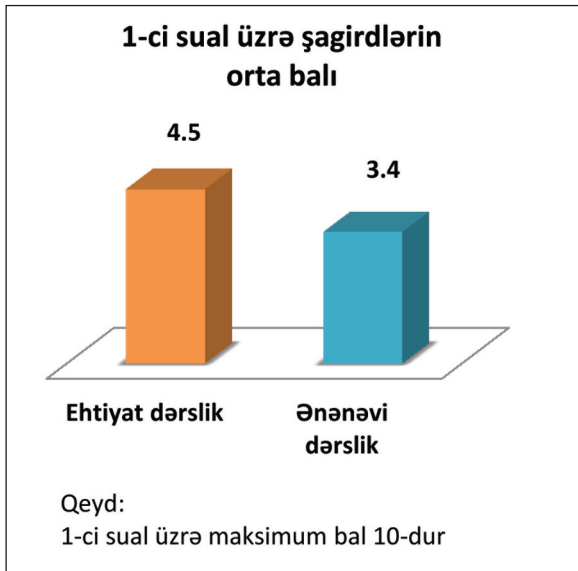
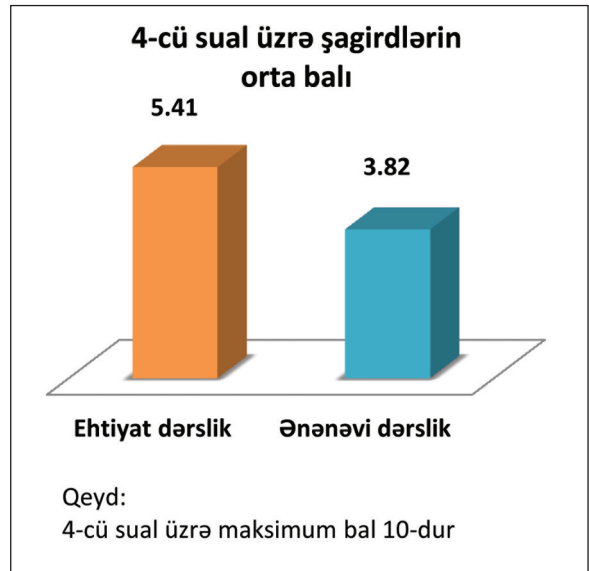
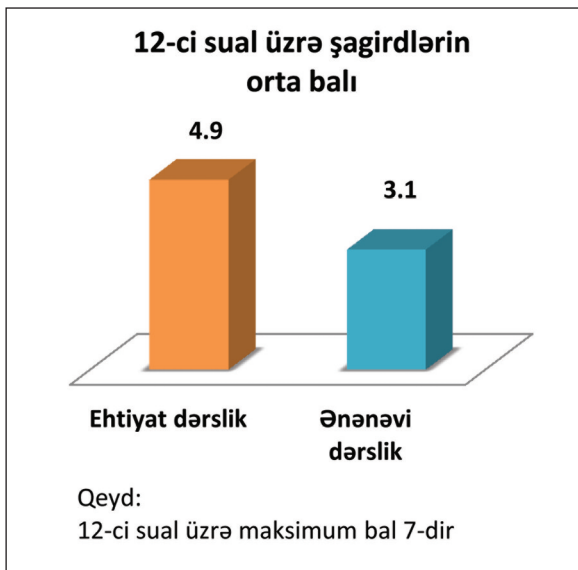
Yuxarıdakı sual şagirdlərdə mətndəki əsas fikri müəyyənləşdirmə və sadə formada ifadə etmə qabiliyyətini ölçür. Yəni şagirdlər öz biliklərindən və mənəvi dəyərlər haqqında təsəvvürlərindən çıxış edərək mətndəki əsas fikri şərh edə bilərlər. Ehtiyat dərsləri istifadəçilərində müvafiq bacarıq daha çox inkişaf etmişdir (Diaqram 3).

Eyni kitabçanın çətin hesab olunan digər sualına nəzər salaq:

4. Təsəvvür et ki, Arif Turalla marketə getməyə razılaşdı. Sənə, bu zaman Tural dostuna nə deyər?

Şagirdlərdən mövzu ilə bağlı bir neçə cümlə yazmaq tələb edilir. Bu sual şagirdlərin öz fikir və duyğularını yazıda əks etdirmə bacarığını ölçür. Yenə diaqrama əsasən, ehtiyat dərslərdən istifadə etmiş məktəblilərdə sözü gedən bacarıq daha çox inkişaf etmişdir. Başqa sözlə, iki dərsləri üzrə nəticələr arasındakı fərq yenə də statistik baxımdan əhəmiyyətlidir (Diaqram 4).

Ümumi nəticələrdə də qeyd olunduğu kimi, dil qaydaları məzmun xətti üzrə nəticələr də ehtiyat dərslərin effektiv olduğunu göstərir. Yenə müvafiq

Diaqram 3 1-ci sual üzrə nəticə**Diaqram 4** 4-cü sual üzrə nəticə**Diaqram 5** 12-ci sual üzrə nəticə

olaraq orta dərəcə, çətin və daha çətin hesab olunan suallar nümunəsində şagirdlərin orta bal göstəricilərinə baxaq. Hər iki nümunə sual üzrə ehtiyat dərslük və ənənəvi dərslük arasındakı fərq statistik baxımdan əhəmiyyətlidir. Dil qaydaları məzmun xətti əsas götürülərək hazırlanmış kitabçanın 12-ci sualına diqqət yetirək.

12. Qarışıq verilmiş sözlərdən istifadə edərək cümlə qur: qaçdı, arxasınca, Pişik, siçanın.

Bu sual sözləri və cümlələri tanıma bacarığını qiymətləndirir. Ehtiyat dərslüklərdə bu bölmə şagirdlərin verilmiş sözlər arasında əlaqəni müəyyənləşdirərək cümlə qurmaq bacarığını daha effektiv inkişaf etdirmişdir (Diaqram 5).

Eyni sual kitabçasının 15-ci sualı isə şagirdlərin yazıda sadə orfoqrafik qaydalara əməl etməsini qiymətləndirmək məqsədi daşıyır.

15. Nöqtələrin yerinə buraxılmış hərfləri uyğun olaraq böyük və ya kiçik hərflə yaz.

...oplan

...ğac

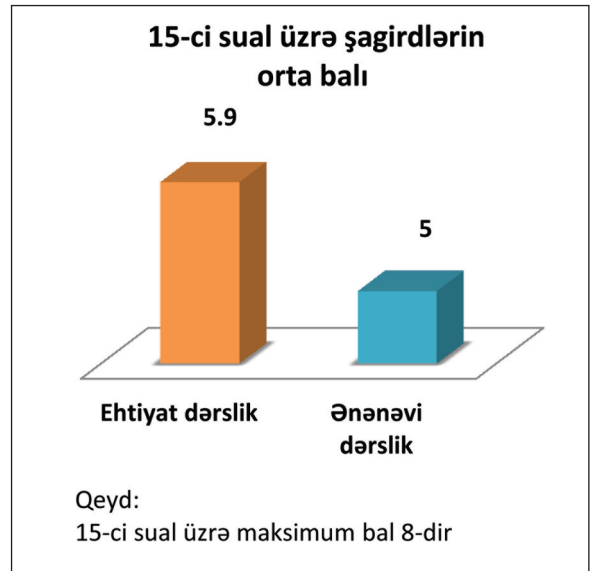

...aşın

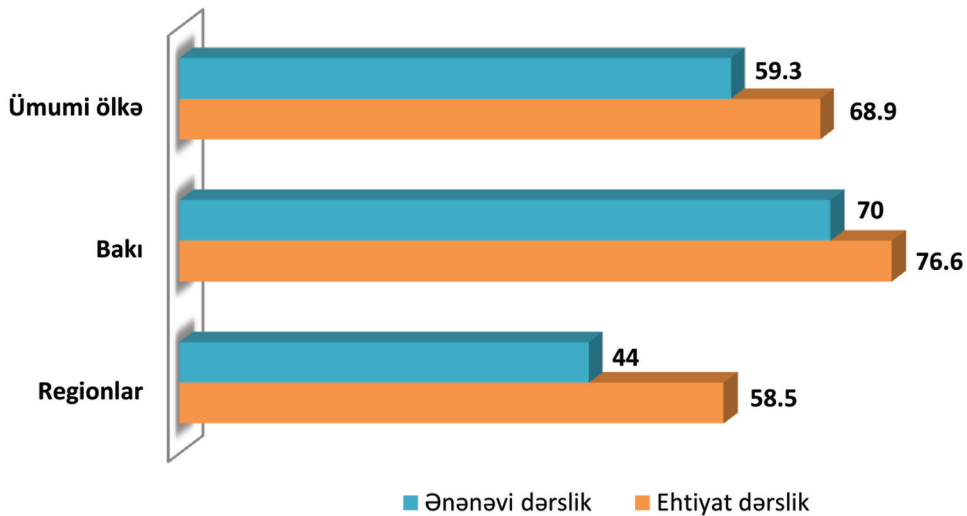

...ərid

Diaqram 6 15-ci sual üzrə nəticə

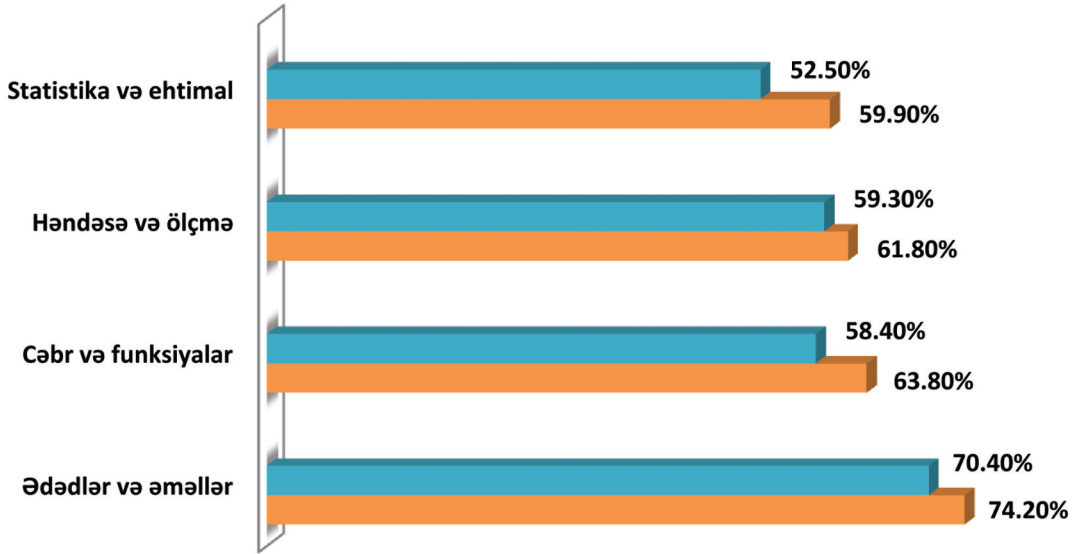
Diaqram 7 Azərbaycan dili üzrə regional göstəricilər

Ehtiyat dərslərik istifadə edən şagirdlərin bu sual üzrə orta balı ənənəvi dərslərik istifadə edən şagirdlərin orta balından yüksəkdir (Diaqram 6).

Diaqram 7-də Azərbaycan dili fənni üzrə tədqiqatın regional göstəriciləri əks olunmuşdur. Belə ki, ümumi respublika üzrə Azərbaycan dili fənnindən ehtiyat dərslərik komplektindən istifadə etmiş şagirdlərin topladığı orta bal 68.9 olduğu halda, ənənəvi dərslərik komplektindən istifadə

etmiş şagirdlərin orta göstəriciləri bir qədər az, 59.3-dür. Bakı və regionlardakı məktəblərdə ayrı-ayrılıqda da Azərbaycan dili fənnindən şagirdlərin topladığı orta bal ehtiyat dərsləriklər üzrə daha çoxdur. Bakıda təhsil alan şagirdlərin ehtiyat dərslərik və ənənəvi dərslərik üzrə topladıqları orta bal müvafiq olaraq 76.6 və 70, regionlarda isə müvafiq olaraq 58.5 və 44-dür. Şagirdlərin Bakı və digər regionlarda ehtiyat dərsləriklər və

Diaqram 8 Riyaziyyatın məzmun xətləri üzrə göstəricilər

Qeyd: Diaqramda hər məzmun xətti üzrə şagirdlərin orta göstəricisi əks olunmuşdur

■ Ənənəvi dərslük ■ Ehtiyat dərslük

ənənəvi dərsləklər üzrə topladıqları bal fərqinin statistik cəhətdən əhəmiyyətli olduğunu qeyd etmək lazımdır. Ona görə də bu nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan dili fənni üzrə hazırlanmış ehtiyat dərsləklər ölkə üzrə 1-ci sinif şagirdlərinin istifadəsi üçün uyğundur.

Riyaziyyat üzrə nəticələr

Ehtiyat dərsləkdən istifadə edən şagirdlərin riyaziyyat üzrə orta bal göstəriciləri ənənəvi dərslək istifadə edənlərdən yüksək olmuşdur. Bu fənnin məzmun xətləri və standartları üzrə nəticələrə nəzər salaraq. Cəbr və funksiyalar, statistika və ehtimal bölmələri üzrə şagirdlərin nəticəsi göstərir ki, ehtiyat dərslək komplektindən istifadə zamanı şagirdlərin bu bölmələri mənimsəməsi daha yüksəkdir. Yuxarıda qeyd olunan məlumatlar 8-ci diaqramda əks olunmuşdur.

Riyaziyyat fənninin nümunə sualları üzrə də ehtiyat və ənənəvi dərsləklərdən istifadə edən şagirdlərin göstəriciləri arasındakı fərq statistik baxımdan əhəmiyyətlidir. Bütün məzmun xətləri istiqamətində hazırlanmış suallara nəzər salaraq.

Ədədlər və əməllər məzmun xətti üzrə hazırlanmış kitabçada 10-cu sualın hər iki dərsliyə nəticələri aşağıdakı diaqramda əks olunmuşdur.

10. 4-dən başlayıb iki-iki irəli saysanız, üçüncü ədəd neçə olar?

A) 10; B) 8; C) 6

Qeyd olunan sual şagirdin say və ədəd anlayışlarını başa düşdüyünü ölçmək üçün hazırlanmışdır. Nəticəyə və riyaziyyatın bu bölmə üzrə məzmun standartlarına əsasən demək olar ki, ehtiyat dərslək istifadə edən şagirdlərin 20 dərəcəndə iki-iki ritmik saymaq bacarığının daha çox inkişaf etməsi müşahidə olunmuşdur (Diaqram 9).

Cəbr və funksiyalar məzmun xətti üzrə hazırlanmış kitabçanın 1-ci sualı şagirdlərin şifahi şəkildə söylənmiş riyazi fikri yazılı ifadə etmə bacarığını qiymətləndirir:

1. Uyğun ifadələri xətlərlə birləşdirin.

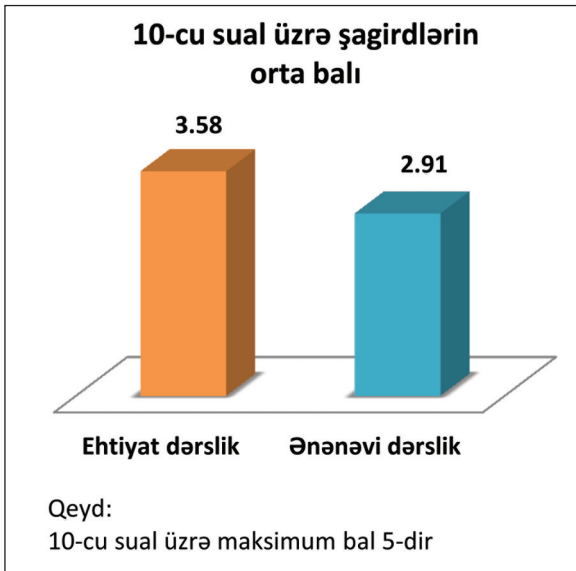
səkkiz ilə ikinin cəmi 9-3

doqquz ilə üçün fərqi 8-5

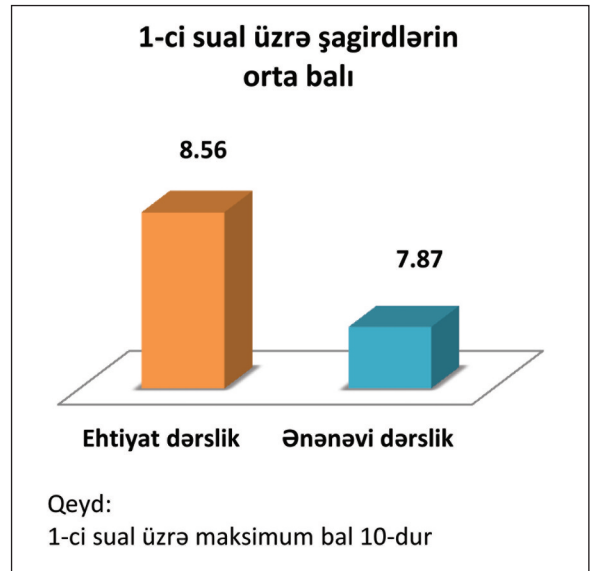
üçün ikiqatı ilə birin cəmi 8+2

səkkiz ilə beşin fərqi 6+1

Diaqram 9 10-cu sual üzrə nəticə

Diaqram 10 1-ci sual üzrə nəticə

Bu sual üzrə şagirdlərin orta bal göstəriciləri Diaqram 10-dakı kimidir.

Diaqramdakı nəticə şifahi söylənmiş məsələlərdəki toplama, çıxma əməllərini uyğun işarələrlə təsvir edənlərin sayının ehtiyat dərslərik üzrə daha çox olduğunu nümayiş etdirir. Nəticənin izahı üçün 1-ci sinfin riyaziyyat fənni üzrə məzmun standartlarına istinad edilmişdir.

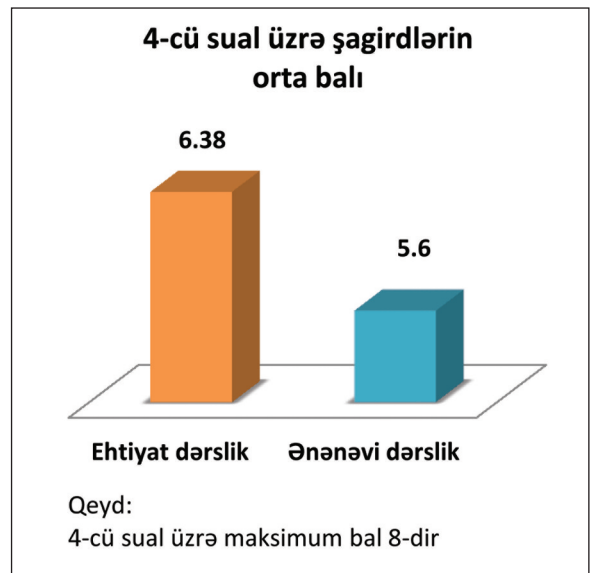
Həndəsə və ölçmə üzrə sual kitabçasında yer alan 4-cü sual şagirdlərin sadə məsələlərdə qabların tutumunu tapmaq üçün 20 dairəsində toplama və çıxma bacarıqlarını qiymətləndirir. Sual aşağıda qeyd olunmuşdur:

4. Verilmiş şəkllə hansı fikir uyğun gələr?

- A) Üç bidonda südün tutumu 16 litrdən çoxdur.
B) Üç bidonda cəmi 15 litr süd var.
C) İki bidon 12 litr süd tutur.

Diaqram 11 4-cü sual üzrə nəticə

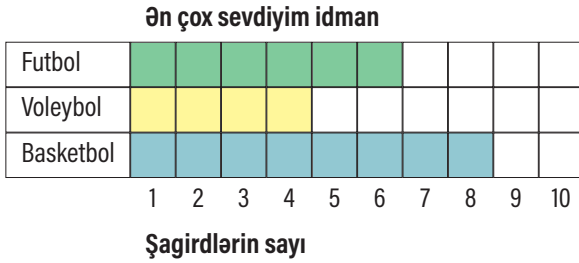

4-cü sualın nəticəsi göstərir ki, ehtiyat dərslərik istifadə edən şagirdlər sadə məsələlərdə qabların tutumunu tapmaq üçün 20 dairəsində toplama və çıxma bacarıqlarını daha yaxşı tətbiq edirlər (Diaqram11).

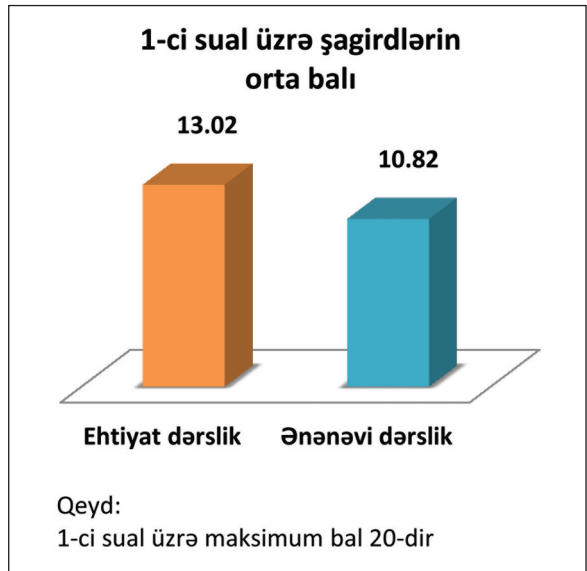
Statistika və ehtimal məzmun xətti üzrə 4-cü kitabçanın ilk sualı şagirdlərin topladığı məlumatları təqdim etmə bacarığını göstərir. Suala

əsasən şagirdlərin siyahı, cədvəl, piktoqram və sütunlu diaqramları fərqləndirmə bacarığı qiymətləndirilir. Sual aşağıdakı kimidir:

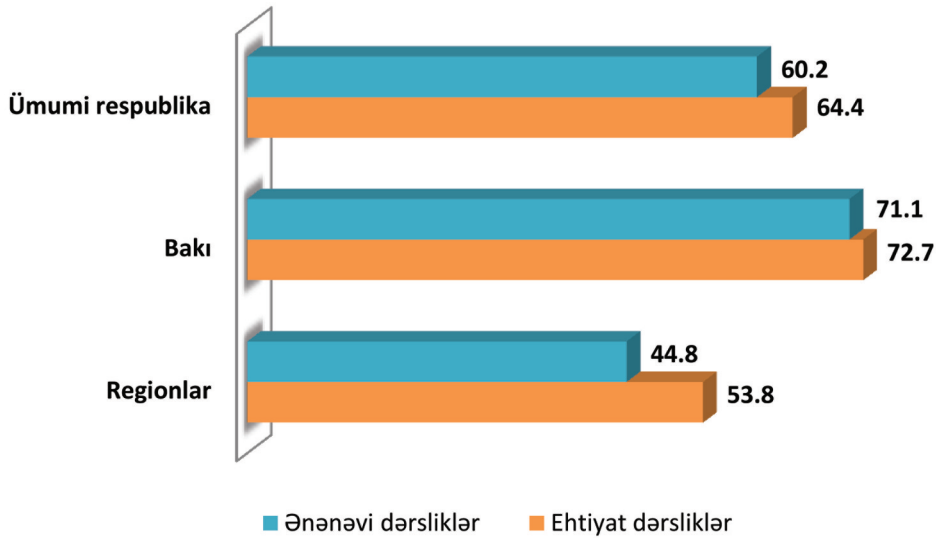
1. Leyla sinif yoldaşları arasında “Ən çox sevdiyim bir idman növü” adlı sorğu keçirdi. O, sorğunun nəticəsini barqrafda (diaqramda) göstərdi. Barqrafa (diaqrama) əsasən aşağıdakı sualları cavablandırın.

Diaqram 12 1-ci sual üzrə nəticə

Diaqram 13 Riyaziyyat üzrə göstəricilər

Şagirdlər ehtiyat dərslilik sayəsində cədvəl və diaqramları daha yaxşı fərqləndirir və analiz edir (Diaqram 12).

Riyaziyyatın 5-ci sual kitabçası isə müqayisə xarakteri daşımır, yalnız ehtiyat dərsliliyin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün nəzərdə tutulub. 5-ci sual kitabçasında riyaziyyat fənninin müxtəlif standartlarında qeyd olunan bacarıqları ölçmək üçün hazırlanmış suallar əks olunmuşdur.

Kitabçada qeyd olunan suallar şagirdlər tərəfindən eyni dərəcədə cavablandırılmayıb. Bunu Cədvəl 2-də müşahidə etmək olar:

Riyaziyyat fənninin regionlar üzrə nəticələrinə nəzər saldıqda aydın olur ki, respublikada ehtiyat və ənənəvi dərsliklərdən istifadə edən şagirdlərin orta balları müvafiq olaraq 72.7 və 71.1 bal təşkil edir (Diaqram 13). Ehtiyat və ənənəvi dərsliklər üzrə təhsil alan Bakı məktəblilərinin tədqiqat

Cədvəl 2

5-ci sual kitabçası üzrə şagirdlərin göstəriciləri

Şəhər / Rayon	Məktəb	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Cəm bal
Bakı, Nizami rayonu	x	6	9	10	6	10	10	9	10	8	0	0	78
Bakı, Sabunçu rayonu	x	6	10	10	8	10	10	9	10	8	9	1	91
Bakı, Nəsimi rayonu	x	6	10	0	4	6	10	4	0	4	5	0	49
Bərdə	x	4	10	10	4	10	10	7	0	8	5	0	68
Şamaxı	x	6	5	0	6	0	10	9	5	4	5	0	50
Cəlilabad	x	6	8	2	8	10	10	9	10	8	9	1	81
Salyan	x	6	6	6	0	7	5	0	10	4	0	0	44
Şəki	x	6	10	0	0	0	10	9	0	0	0	0	35
Bakı, Xəzər rayonu	x	6	7	10	8	10	10	2	10	8	9	2	82
Bakı, Nizami rayonu	x	6	10	10	8	10	10	9	10	4	9	10	96
Bakı, Binəqədi rayonu	x	6	10	7	0	0	10	0	0	0	0	0	33
Lənkəran rayonu	x	6	8	7	2	0	0	3	0	4	9	1	40
Qəbələ rayonu	x	6	8	0	0	0	0	9	0	0	0	0	23
Quba rayonu	x	6	6	0	0	10	10	9	0	4	5	0	50
Qazax rayonu	x	0	0	0	0	0	5	2	0	4	0	0	11
Şəmkir rayonu	x	0	9	5	0	0	0	0	0	0	0	0	14
Sumqayıt	x	6	9	4	8	10	5	8	10	8	5	9	82

zamanı topladıqları ballar arasındakı fərq 5.68 təşkil edir. Digər regionlardakı şagirdlərin ehtiyat və ənənəvi dərslərlər üzrə topladıqları orta bal da Bakı şəhəri üzrə əldə edilən nəticəni inkar etmir. Belə ki, ehtiyat dərslər üzrə orta bal 53.8 olduğu halda, ənənəvi dərslər üzrə toplanan orta bal 44.8-dir.

Tədqiqat göstərir ki, ehtiyat dərslər komplektlərinin tədris prosesindəki effektivliyi ənənəvi dərslər komplektləri ilə müqayisədə daha yüksəkdir. Qiymətləndirilmə tədqiqatı başa çatdıqdan və kütləvi istifadəyə qərar verildikdən sonra, artıq digər siniflər üzrə də ehtiyat dərslər komplektinin hazırlanması prosesinə başlanılmışdır.

NƏTİCƏ VƏ TÖVSIYƏLƏR

Təhsilin məzmun göstəricisini və inkişaf səviyyəsini əks etdirməkdə ən önəmli vasitə olan dərslər komplektləri ilə məktəblərin təminatı ən ciddi problemlərdən biri kimi dövlətin daim diqqət mərkəzindədir. Ehtiyat dərslər komplektlərinin hazırlanması dərslərlərdə müşahidə olunan çatışmazlıqların aradan qaldırılmasında mühüm hadisə hesab oluna bilər. Ehtiyat dərslərlərin effektivliyini qiymətləndirmək üçün aparılan tədqiqatın nəticələrindən məlum olur ki, qeyd olunan dərslərlərdən istifadə edən şagirdlərin mənimsəmə göstəriciləri daha yüksəkdir.

Bu isə həmin komplektlərin kütləvi istifadəsinə şərait yaradır. Ehtiyat dərsliklərdən istifadə müəllimlərin metodiki və pedaqoji bacarıqlarının inkişafına, tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə, şagirdlərin milli və beynəlxalq tədqiqatlarda uğurlu nəticələr göstərməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu komplektə daxil olan valideyn bələdçisi valideynlərin pedaqoji maarifləndirilməsində böyük rol oynaya və onları tədris prosesinə cəlb edə bilər.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, məzmun standartları üzrə nəticələrdəki fərq bütün suallar üzrə statistik cəhətdən əhəmiyyətli deyil. Bu, yalnız dərslik komplektinin məzmunu ilə deyil, həmçinin tədris prosesində müəllimlərin qarşılaşdıqları çətinliklərlə və şagirdlərin sosial-iqtisadi vəziyyəti ilə əlaqəli ola bilər. Həmin istiqamətdə müvafiq tədbirlər görülməsi də ehtiyat dərslik komplektinin tətbiqi zamanı qarşıya qoyulan məqsədə çatılması prosesini sürətləndirəcək. Beləliklə, ölkəmizdə dərslik siyasəti ilə bağlı atılan bu yeni addım təhsil sistemi qarşısında qoyulmuş məqsədlərə çatmaqda və bu sahədə yaranmış vacib problemlərin həll edilməsində mühüm hesab oluna bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu. Qiymətləndirmə. Götürülüb: <http://www.arti.edu.az/az/page/17-qiymatlandirma>.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. *Dərsliklərin hazırlanması: mövcud durum və problemlər*. (2016). Götürülüb: <http://www.edu.gov.az/upload/file/teqdimat/2016/11.pdf>.
3. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində dərslik siyasəti. (2016). Bakı.
4. Ehtiyat dərsliklər təhsilin keyfiyyətini daha da yüksəldəcək. (2019). Aztəhsil, 17 mart. Götürülüb: <https://aztehsil.com/news/8381-ehtiyat-derslikler-tehsilin-keyfiyyetini-daha-da-yukseldecək.html>
5. Altman, W.S., Ericksen, K., & Pena-Shaff, J.B. (2006). An inclusive process for department textbook selection. *Sage journals*, 33(4). DOI: https://doi.org/10.1207/s15328023top3304_2
6. DOI: 10.1080/105735601455710
7. DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS189651-2>
8. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11858-018-0971-z>
9. DOI: 10.13140/RG.2.2.22405.65769
10. Durwin, C.C., & Sherman, W.M. (2008). Does choice of college textbook make a difference in students' comprehension? *College teaching*, 56 (1). DOI: <https://doi.org/10.3200/CTCH.56.1.28-34>
11. Hoch, S., Reinhold, F., Werner, B. et al. (2018). Design and research potential of interactive textbooks: the case of fractions. *ZDM Mathematics Education* 50, 839–848.
12. Horsley, M., & McCall, J. (2007). Peace, democratization and reconciliation in textbooks and educational media: Ninth International Conference on Textbooks and Educational Media. <http://repository.gei.de/handle/11428/62>
13. Hsu-fu, H., & Ying-tsun, H. (2011). Improving the Textbook Adoption Process in Taiwan. *International Education studies*. 4(4), 93-95. Taiwan. DOI:10.5539/ies.v4n4p92
14. <https://sisaljournal.org/archives/sep10/tomlinson/>
15. Kaya, Ö., & Bacanlı, H. (2016). Eğitim Yaşantısına Ebeveyn Katılım Algısını Açıklamaya Yönelik Bir Model Geliştirme. *Journal of Education*. 31(2): 410-423. Türkiye, 410- 423. DOI:10.16986/HUJE.2015014092
16. Lawrence, V. (2011). Textbook Evaluation: A framework for evaluating the fitness of the Hong Kong new secondary school (NSS) curriculum. *Research gate*. Hong Kong.
17. Mohammadi, M., & Abdi, H. (2014). Textbook Evaluation: A Case Study. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 98 (2014) 1148 – 1155 Iran. <https://bit.ly/3itcwFo>
18. Mukundan, J. (2007). Evaluation of English Language Textbooks: Some Important Issues for Consideration. *Contemporary Issues In Education Research*. 4(6). London <https://bit.ly/3mc3Jd4>
19. Smart, A., & Jagannathan, S. (2018). Textbook policies of Asia. Philippines
20. Stein, M., Stuen, C., Carnine D., & Roger, M. (2001) Textbook evaluation and adoption, *Reading & Writing Quarterly*, 17:1, 5-23.
21. Tomlinson, B. (2010). Principles and procedures for self-access materials. *Studies in Self-Access Learning Journal*, 1(2), 72-86. NewYork.